

Ճ Ի Չ Ո Ի Թ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ն Ի Ն Չ Է.

Ո՛ր եւ իցէ լեզուի մէջ բառ կամ խօսք բաժգ աշնալիսի պարզ եւ որոշ նշանակութիւն պիտի ունենայ որ լսողը խսկոյն հասկընայ՝ թէ ինչ բանի համար բառած է. ինչպէս որ ծառ բառով խսկոյն կհասկըցուի այն բոյսն որ արմատ՝ բուն՝ ճիւղեր տերեւներ ունի. ծաղիկ բառով բոյսին այն մասն որ պտուղ կամ հունդ տալէն առաջ կբացուի ու բոյսը կզարգարէ. արեգակ բառով այն մեծ լուսաւորն որ մեր մոլորակային գրութեան կեդրոնը կհամարուի եւ այլն: Բայց ամէն լեզուաց մէջ ալ շատ կան այնպիսի բառեր որ իրենց բուն եւ նախնական նշանակութիւնը կկորսընեն ժամանակով, ծուռ գործածութեամբ, եւ ուրիշ պատճառներով. ինչպէս ահա կօշիկ բառը ատենով տեղի (չարդ) կնշանակէ եղեր, իսկ այժմ տաճկաց ճիզմե բառին նշանակութիւնն ունի. տաճար բառը ատենով պալատ կնշանակէ եղեր, այժմ՝ եկեղեցի բառին տեղը կգործածուի: Այսպէս ալ միսսիս կըսուէր ատենով անկեղծ՝ պարզամիտ մարդը. այժմ՝ միսսիս անունը յիմարներուն կտրուի. ատենով առաքիլն կըսէին աւելի մարմնով կտրիւ կամ քաջ մարդուն, յետոյ սովորութիւն եղեր է առաքիլն անունը տալ աւելի հոգեւոր կարծութիւն ունեցողին. փիլիսոփայ կըսէին ճշմարտութիւն փնտռող՝ իմաստութիւն սիրող մարդուն, յետոյ սովորութիւն եղաւ (գոնէ տեղ տեղ) փիլիսոփայ ըսել՝ ստութեան եւ մոլորութեան հետեւող իմաստակին:

Եւ ահա այս ետքի բառերուն կարգէն է ճիզմե բառը, որ խսկբան ուրիշ նշանակութիւն ունէր, եւ այժմ ուրիշ նշանակութիւն առած է: Եւ որովհետեւ այս եւս մեր ժամանակիս խիտ գործածական բառերէն մէկն է, կարժէ որ քննեմք տեսնեմք թէ բուն հին նշանակութիւնն ինչ էր, եւ այժմ՝ ինչ կը նշանակէ, եւ ո՞ւմ կյարմարի:

Ճիզմե կամ ճիզմե բառը Իտալացոց ճիզմե բառին աւրուածն է. ատոր լատիներէնն է ճիզմե, եւ գաղղիարէնը ճիզմե: Իգնատիոս Լոյոլացի կամ Լոյոլեան անունով սպանիացին իւր 1534-ին հիմնած կրօնաւորական միաբանութեան անունը դրաւ Գիզմե:

Ինչ Յիսուսի, իտալերէն ճիզմե սի ճիզմե, ասկից սովորութիւն եղաւ այն կրօնաւորներուն ճիզմե ըսել, այսինքն Յիսուսեան, ինչպէս որ սովորութիւն է Եւրոպացոց մէջ ուրիշ կրօնաւորական կարգաց միաբաններուն ալ ըսել Բենեդիկտեան, Դոմինիկեան, Օգոստինեան, Մխիթարեան, Անտոնեան, Կարմեղական, եւ այլն եւ այլն:

Յիսուսեան կրօնաւորները երկու հարիւր տարուան մէջ այնչափ առաջ գնացին ուսմամբ ու հարստութեամբ որ Եւրոպայի եկեղեցական եւ քաղաքական՝ հրապարակական եւ տնական ամէն տեսակ գործողութեանց մէջ մեծ ազդեցութիւն ունեցան. ամէն երեւելի ուսումնական գործոցները նոցա ձեռքը անցան, ամէն մեծամեծներ իրենց որդեւոր դաստիարակութիւնը նոցա ձեռքը յանձնեցին, ամէն մեծամեծաց եւ մեծուհեաց խոստովանահարք նոցա եղան, եւ ճիզմե անունը մեծ յարգութեամբ ու պատկառանք բերան կառնէր ամէն մարդ, թէ եկեղեցական եւ թէ աշխարհական, թէ մեծամեծները եւ թէ ռամիկը:

Բայց յիսուսեան կրօնաւորաց վրայ եւս ճշմարտեցաւ այն փիլիսոփայական առածն որ կըսէ թէ «Ապականութիւն լաւագունին է յոռեգոյն»: Վասն զի նոցա մէջէն եւս ելան խիտ շատ մարդիկ որ իրենց գիտութիւնը չարի բանեցուցին. ուստի որչափ որ ուրիշներէն աւելի գիտուն էին՝ այնքան ալ ուրիշներէն աւելի չար ու վնասակար եղան: Աստուածապաշտութիւնը պատրուակ առին ամբարշտութեան, բարեպաշտութիւնը կրօնամոլութեան. քաղաքաւարութիւնը գործիք առին աշխարհասիրութեան ու զեղխութեան, անձնական անընչութիւնը՝ միաբանական ընչաքաղցութեան եւ ազահութեան. խոնարհական հազուստով պարտրկեցին իրենց անտանելի գոռոզութիւնը, խաղաղասիրութեան վարադուրով իրենց խռովարար բանասիրութիւնը. թոյլ ու մեղի բարոյականով ապականեցին քրիստոնէական անաչառ բարոյականին սրբութիւնը, եւ իրենց չընկած գործերու մէջ մտնելով՝ վերուցին աշխարհիս երեսէն արդէն շատ պակաս:

պարզմտութիւնն ու բարեսրտութիւնը : Թագաւորաց խորհրդարաններն անգամ վրդովեցան նոցա լարած դաւաճանութիւններէն : ինչպէս որ շատ ընտանեաց հանգստութիւնն ալ վերցեր էր նոցա բանեցուցած անձնասէր եւ շահախնդիր քսութիւններէն :

Վերջապէս աղաղակեցին աշխարհականք, տրանջեցին եկեղեցականք, բողոքեցին թագաւորք եւ իշխանք, եւ Հռովմայ պապերը ստիպուեցան վերցընելու աշխարհիս երեսէն այս իրենց եկեղեցիները 1775-ին : Վերցան ճիւղուիթները, բայց չվերցան նոցա սերմունքը : Վերցաւ նոցա բարոյական մարմինը, բայց չվերցաւ նոցա հոգին ու մտածմունքը : այնպէս որ 1814-ին նորէն հաստատուեցաւ տեղ տեղ նաեւ նոցա կրօնաւորական միաբանութիւնը, եւ սկսաւ դարձեալ ճիւղերն արձրկել դէպի աշխարհիս ամէն կողմերը, թէպէտ եւ ոչ առաջուան պէս աճում կրցաւ առնուլ, եւ ոչ այն համարումն ունեցաւ՝ ինչ որ ատենով ունեցեր էր : Ասոր մէկ պատճառն ալ այն էր որ միգրիթ անունը վերջին աստիճանի ատելի եղած էր ամենուն, եւ միգրիթութիւնն բառը հոմանիշ եւ հաւասարադոր եղած էր փարիսական կեղծաւորութեան, այսինքն այն կեղծաւորութեան որով մարգիկ ընդ պատրուակաւ բարեպաշտութեան եւ նախանձու փրկութեան հոգւոց՝ իրենք դիրենք կուզեն պաշտել տալ Ժողովրդոց եւ տիրապետել նոցա հոգւոյն ու մարմնոյն վրայ :

Ապա ուրեմն միգրիթները այժմ պակսած են աշխարհիս երեսէն : — Երանի թէ բոլորովին պակսէին ու վերնային. բայց քանի որ փարիսական կեղծաւորութիւնը կտիրէ ու կշահանայ, եւ ամէն մարդ այսպիսի կերպով մէկ մէկ ճիւղուիթ կդառնայ, ինչպէս կըրնամք յուսալ որ ճիւղուիթութիւնը պակսի ու վերնայ :

Եւ միթէ փարիսական կեղծաւորութիւնը այնչափ ծաղկած է այժմ աշխարհիս երեսը : — Այո, եւ ասոր ապացոյցները յայտնի կեցած են :

Պարզսրտութիւն ըսածդ այնպիսի սակաւագիւտ առաքինութիւն մը դարձած է այսօրուան օրս որ հին ու Ժանդոտ բան մը կերեւայ շատ մարդու աչքին, թէպէտ եւ հին ատենի մարդկանց մեծ ու ճշմարիտ պարծանքներէն մէկն էր : Այժմ պարզսիրտ մարդը ամենեւին մարդու տեղ չգրուիր, այլ եւ ծաղր կլինի իբրեւ կոպիտ, միամիտ ու յիմար (պիտի ու պիւմպի) մարդ : — Ինչո՞ւ հա-

մար : — Վասն զի այժմու նորաձեւութիւնը՝ մօսսն՝ կեղծաւորութիւն է, այսինքն ինքզինքը ամէն բանի մէջ պարտրկել. ներսէն ուրիշ կերպ մտածել, գրսէն ուրիշ բերան բանեցընել. աղէկն ու շիտակը ճանչնալ սրտով, քաջութիւն չունենալ՝ նոյնը յայտնելու բերնով. քովիններուն եւ ոչ մէկուն կարծիքը չընդունիլ, եւ սակայն ամենուն ալ հա ըսել. ճշմարիտ բարեպաշտութիւնը կոշտութեան տեղ դնել, ու կեղծաւորական ջերմեռանդութիւնը գունագեղ դիմակի (սուրաթի՝ մաւաթի) պէս երեսը անցընել. խորամանկութիւնն ու խարդախութիւնը խորագիտութեան ու քաղաքագիտութեան տեղ դնել, ճշմարտախօսութիւնը բացբերանութեան տեղ. « Մարդուս խայտուցը ներսէն է » ըսելով ըստ առակին՝ դրսէն յստակ ու ճերմակ երեւնալ, եւ ներսէն անոր ներհակ՝ լի ոսկերօք մեռելոց եւ ամենայն պղծութեամբ : ներսէն հաւատք օրէնք չունենալ, ու դրսէն հաւատք օրէնքը՝ կարգը կանոնը բերնէ չձգել. ներսէն ամէն մարդու վրայ արհամարհանօք նայիլ, եւ դրսէն ամենուն քծնիլ եւ զամէնքը շողոքորթել : ներսէն թուք ու մուր տալ, եւ դրսէն րեւեկնաւ ընել. ներսէն դիմացինին արիւնը ծծել, ու դրսէն տաք տաք համբուրել. ներսէն քֆրել հայհոյել, եւ դրսէն այնպիսի կեղծաւորական նորահնար քաղաքավարութիւններ ընել՝ որոց ճիշդ թարգմանութիւնն անգամ կարելի չէ գտնել հին ու արիական լեզուաց մէջ : Մէկ խօսքով, ներսէն հրէշ ու գազան լինել անաստուած, մարդատեաց, անձնասէր, հեշտասէր, անգութ եւ անողորմ, եւ դրսէն հրէշտակ երեւնալ՝ աստուածասէր եւ մարդասէր, անձնանուէր եւ ողջախօս, փափկասիրտ եւ քաղցրախօս :

Տեսնա՞ր ճիւղուիթութիւնը. հասկըցա՞ր արդեօք ինչ եղածը, եւ սրբան շատ գտնուածը աշխարհիս ամէն կողմը, ամէն տեղ, ամէն քաղաք, ամէն պալատ եւ ամէն փողոց :

Միայն թէ այս ալ գիտցիր որ ճիւղուիթութիւնը պալատներու մէջ դիւսնապիսութիւն (սիպիւսաթի) կըսուի, գահլիճներու (սաթոնեւրու) մէջ մարդավարութիւն (քիֆիթ), եկեղեցիներու մէջ քերականութիւն, առուտուրի մէջ ալֆաքսութիւն, սր եւ ինչ ընկերութեան մէջ ֆաղաֆալարութիւն. այսպէս գիտցիր որ չխաբուիս, եւ չկարծես թէ ճիւղուիթութիւնը աշխարհէս վերցուեր է : ճիւղուիթութիւնն ու կեղծաւորութիւնը ասկից հարիւր յիսուն տարի առաջ լատին եկեղեցականաց գիւա-

նազխուած իւնն էր. կրնամք ըսել թէ գիււ-
նազխուած իւնը եւ սուտ քաղաքավարութիւ-
նը այժմու աշխարհականաց ճիշդութիւն-
նրն ու կեղծաւորութիւնն է: Ուրեմն զոր ա-
ւելի շատ էր. հին ատենի ճիշդութիւնը
թէ հիմնականը: Եթէ դարձեալ տարակու-
սիս, բարձրացիր մտքովդ ու գիտէ նայէ թէ
ինչէր կանցնին այժմու եկեղեցականաց, աշ-
խարհականաց, իշխանաւորաց, սոսկականաց
եւ ամենայն դասու ընկերութեանց մէջ.
տես ինչ անիրաւութիւններ ընել կուտան
անոնց անտանելի նախանձը, անհաշտ ատե-
լութիւնը, անկուշտ շահասիրութիւնը, ան-
խիղճ անզգամութիւնը եւ անաստուած կեղ-
ծաւորութիւնը, եւ այնուհետեւ չես զար-

մանար թէ ինչու համար դժուար է այժմու
ժամանակիս գիտուածներուն ստոյգ պատ-
մութիւնները գիր անցընելը: « Ես ասացի ի
զարմանալ իմում՝ թէ ամենայն մարդ սուտ
է » կըսէ Դաւիթ մարգարէն. կարծեմ՝ քիչ
բան կ'ապկսի որ դուն ալ զարմանաս ու դո-
չես ինծի հետ թէ ամենայն մարդ ճիշդութի-
է, այսինքն կեղծաւոր փարիսեցի է՝ տէրու-
նական վայերուն արժանաւոր. եւ ոչ թէ մի-
այն եկեղեցականը կամ կրօնաւորը, եպիս-
կոսոսը կամ վարդապետը. եւ եթէ ամենայն
ճիշդութիւն կեղծաւոր չէ, ասոր տարակոյս
չկայ որ ամենայն կեղծաւոր ճիշդութիւն է, եւ
ամենայն կեղծաւորութիւն՝ կատարեալ ճի-
շդութիւն:

Ճ Ա Ն Ա Պ Ա Ր Հ Ո Ր Գ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ի Գ Ա Ի Ա Ռ Ի Ն Ք Ե Ր Ս Ո Ն Ի, Ի Պ Ե Ս Ա Ր Ա Պ Ի Ա ԵՒ Ի Փ Ո Տ Ո Ղ Ի Ա

(Նարայարութիւն.)

Քիչեւ կամ Քիչեւ, Պետարապոյ առաջին զաւառա-
կան քաղաքն է: Պետարապոյ ըստած բարեբեր երկիրը
հարիւրաւոր տարիներէ ի վեր եկած են նայրենագուրկ Անցի
Հայեր, քիչ ժամանակի մէջ ծաղկեր են վաճառականու-
րեամբ եւ մշակութեամբ, եւ պայծառացուցեր են իրենց
հաւատը՝ պայծառ եկեղեցիներ կանգնելով:

Քիչներ շինուած է Պրկ գետին աջ եզրքը, ունի բնա-
կիւ 86,861, եւ տուր իրեն 20,000. եկեղեցիք 17, իսկ
սինակոկայք եւ աղօթատունք Հրէից 28, կիմնագիւ, երկու
Նանանգական Ասումնարանք, եկեղեցական դպրոց Ռու-
սաց, մասնաւոր անձանց վեց դպրոց, ռուսամարանք աղջ-
կանց համար, աղքատանոց, որրանոց եւ հիւանդանոց:
Այս քաղաքը քառասուն տարիի չափ էր Արքեպիսկոպոսա-
րան Հայոց Պետարապոյ եւ Նոր-Նախիջեւանի: Յիշատակաց
արժանի գործքեր ունին այս քաղաքիս մէջ հանգուցեալ
Առաջնորդ Գրիգոր եւ Ներսէս Արքեպիսկոպոստնք. որոց
առաջինն՝ Պողոս եւ Աղեքսանդր կայսերաց ժամանակը շատ
միջոցներ ունեցեր է այս քաղաքիս մէջ ընդարձակ հողեր
առնելու քաղաքին մէջ եւ Առաջնորդական տուններ շինե-
լու, զորս ըստ մասին եւս աւելցուցեր է Ներսէս Առաջնոր-
դը (յետոյ Կարուղիկոս), քե եւ այժմ մեծամեծ շինութեանց
եւ նորոգութեան կարօտութիւններ ունին այն շինուածք-
ները: Այս շինուածքները իրենց այգիովն են իրեն քաղա-
քին կեղրոն. իսկ եկեղեցին որ յանուն սրբոյ Կոստին՝ է
քաղաքին հին բաժնին մէջ, փոքր եւ հնացեալ, քե եւ մա-
քուր: Եկեղեցին է հնաձեւ կամարակապ, բարձր, եւ ունի
ժամատուն փոքրիկ: Հին յիշատակարան չունի, բայց Տա-
ճարին դրան ձակատին վրայ նորոգութեանը համար գրուած
է այսպէս.

ՇՆՈՐԸՒԻ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՒ ՕԴԱՆԴԱԿՈՒԹԵԱՄԻ ՆՈՐԻՆ. ՆՈՐ Ի
ՆՈՐԻՆ ՇԻՆԵՑԱԻ ՔԵՆԵՆԻՈՒ ՍՈՐԻՐ ԱՍՏՈՒԱՍԿԱՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

ԵՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱԼՆ ԴԱԹԻ ՍՐԲԱՉԱՆ ԿԱԹՈՒՂԻՍՈ-
ՍԻ ԱՐԳԵԱՄԻ ԵՒ ԾԱԹՈՒԹ ԲՈՍՏԱՆԻ ԱՆԵՏԻԹԻ ՈՐԻՆ ՍԱՆԴՈՒ-
ՐԻՆ ԵՒ ԿՈՂԱԿՏԻՆ ԻՐԻ ԶԻՆՄՈՒԹԻՆ ԵՒ ՈՐԻՆՈՅ ՍԵՓԱՆԻՆ.
ԸՆԴ Պ. ՄԿԲՏԶԻ, ԵՒ ՈՐԻՆ Պ. ՅԱՐՈՒԹԻՆԻՆ ԵՒ ԿՈՂԱԿՏԻՆ
ՄԱՆԱՆԻՆ, ԵՒ ՄՕՐԵ ՄԱՆՏԵՍԻ ԼԱՆԻԿԻՆ ՅԱԿՈԲԱՆԻ ՈՐԻՆ ՅԱԳ-
ԼԱՆԵՆԻՆ ԵՒ ԿՈՂԱԿՏԻՆ ԼՈՒԳՍԻՆԻՆ. ՄՕՐԵ ՄԱՆՏԵՍԻ ԶԻՆԼԻՐ
ԽԱԹՈՒՆԻՆ, ԱՂԲԵՐՄԱՆՏԻ ՄԵԼԻՐԵՆԻ ՈՐԻՆ ՊԱՂՏԱՍԱՐԵՆ ԵՒ
ԿՈՂԱԿՏԻՆ ՏՈՒԿԻՆ ԵՒ ՈՐԻՆ ՏԻՐԱՅՈՒ ԳՐԻԳՈՐԻՆ, ԱԵՌԱՏԱ-
ԻՈՐ ՏԻՐԱՅՈՒ ԳԵՈՐԳԻՆ, ՄԱՍԵԱՅՏՈՒԹԵԱՄԻ ԵՒ ԲՈՂՈՐ ԺՈՂՈ-
ՎՐԻՐՈՅ ԼԱՄԱՆ ԿԵՆԴԱՆԵԱՆ ԵՒ ՆԱԶԵՆԵԼՈՅ ԼՈՒԿԱՆ ՏԵՐ ԼՈՒ-
ՍԱԻՈՐԵՍԵՆ ԱՄԷՆ: ՇԻՆՈՒՅԱԻ ԶԵՌԱՄԻ ԵԱՇԵԻ ՔԱՅԻՆ ՎԱՐ-
ԴԱՆԻՆ ԹՈՒՆԻ ՓՐԶԱԿԱՆԻ 1804. ԵՒ ԼԱՅՈՅ ԹՎԻՆ 1253 ԵՂԵԻ:

Այս եկեղեցւոյ դրան առջեւն է գեղեցիկաբն գերեզման
արժանայիշատակ Հայկազն Խիսանին Մանուկ Պէյի Միր-
զայեան Ռուսմուգլայ, եւ եկեղեցւոյ որմոյն մէջ ամփո-
փեալ մարմարիոնեայ արձանագրութիւնը այս է.

ԱՌԱՋԻ ԱՅՍՐ ԱՐՁԱՆԻ ՈՐՄՈՅ ՏԱՆԱԻ, ՀԱՆԳԶԻ ՄԱՐԻՆԵ ԴԱ-
ԿՈՒՄԱՆ ՊԷՅԻ ԵՒ ՏԵՅԱՏԱԻԹԵՅԻՆԻ ՍՏԱՍԿԻ ՍՈՎԵԹԵՆԻ ԵՒ
ԿԱԻԱԼԵՐ ՄԱՆՈՒԿ ՊԷՅԻ ՀԱՆԳՈՒՅԵԼՈՅ ԻՅՈ ՅՈՒՆԻՍԻ 1817. Ի
48 ԱՄԻ ԿԵՆԱՅ ԻՐՈՅ:

Կան եւ քանի մի գերեզմանք, որոց մէջ միայն ականաւոր
են Մանուկ Պէյի զատեացը՝ Մարիամայ եւ Դայիանեայ,
որոց առաջինն վախճանեալ է ի 24 Փետրուարի 1822, եւ եր-
կրորդն յ 3 Փետրուարի 1824 ամի, եւ մօրն Գրիգոր Արքե-
պիսկոպոսի Եղորտ Թիկնոջ Զաքարեան՝ վախճանելոյ ի
1817, ինոյնմբերի 20:

Եկեղեցին ունի բաւական հին գարդըր, սրբոց մասունք,
հնաձեւ խաչեր, ասղնեղործ զգեստներ: Առաջնորդական
Աթոռն եւս, ինչպէս նաեւ Ագգիւրմանին եւ Գրիգորուպոլ-
սինը, շինուած են բաւական գեղեցիկ հին ձևով, նոյն-
պէս Գրիգոր Եպիսկոպոսին անունը վրան քանդակուած: